

*Єнур М. В.,**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного та трудового права
Одеського національного морського університету*

ЛІБЕРАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНІ ПОЛІТИЧНІ РЕЖИМИ В СУЧАСНИХ ДЕРЖАВАХ

Анотація. У статті встановлено сутнісні риси ліберально-демократичного режиму як елементу форми держави в країнах розвиненої демократії, які є політичними та економічними лідерами сучасного світу. Показано, що ліберально-демократичний політичний режим існує в сучасних державах Західної Європи, США, Канаді, Австралії, Новій Зеландії, тобто країнах з ринковою економікою та розвиненими соціальними, політичними, економічними інститутами. Показано вплив ліберальної ринкової економіки на формування ліберально-демократичного політичного режиму. Визначено, що пріоритетною цінністю у функціонуванні ліберально-демократичних держав є дотримання прав і свобод людини, зокрема особистісних, соціально-економічних, політичних, культурних, освітніх. На основі аналізу текстів конституцій конкретних демократичних держав показано закріплення прав і свобод у законодавстві цих країн. Доведено, що державна влада ліберально-демократичних країн здійснюється на основі широкої участі громадян та їх об'єднань в управлінні державою, у формуванні органів державної влади та місцевого самоврядування. Показано, що функціонування державного механізму ліберально-демократичних держав здійснюється на основі системи стримувань і противаг. Показано роль опозиції в демократичній державі. Встановлено, що обов'язковими для демократичного політичного режиму є толерантність суспільства, заборона на розпалювання соціальної, релігійної, міжрасової, міжнаціональної ворожнечі. Зазначено, що сучасні країни з ліберально-демократичним політичним режимом є правовими соціальними державами, яким притаманні верховенство права та високий рівень правосвідомості й правової культури населення, що виховуються в умовах функціонування лібералізму та демократії. Визначено, що в ліберально-демократичних державах створено систему гарантій дотримання прав і свобод людини, котра включає конституційні, економіко-правові, соціально-правові, соціально-економічні, політико-правові, процесуальні, судові гарантії. Проаналізовано кожний вид вказаних гарантій, показано їхню взаємообумовленість і взаємний зв'язок. Визначено, що система внутрішньодержавних гарантій доповнюється міжнародно-правовими гарантіями дотримання прав і свобод людини та системою міжнародних інституцій, до компетенції яких належить контроль за забезпеченням державами прав і свобод людини. Зроблено висновок щодо того, що, незважаючи на певні проблеми, які повстають перед сучасними ліберально-демократичними політичними режимами, вони є найбільш соціально привабливими для більшості сучасних країн світу. Впровадження основних рис ліберально-демократичного режиму в практику функціонування сучасної України сприятиме просуванню нашої держави на шляху прогресу.

Ключові слова: політичний режим, ліберально-демократичний режим, права людини, гарантії прав людини, форма держави.

Постановка проблеми. Поглиблення демократичного політичного режиму в сучасній Україні є важливим та невідкладним завданням національного державотворення. Отже, корисним та своєчасним можна вважати звернення до політико-правового досвіду тих країн, в яких демократичні політичні режими є глибоко вкоріненими та зазнають подальшого розвитку. Це стосується насамперед ліберально-демократичного політичного режиму, який успішно функціонує в державах Західної Європи, Північної Америки та деяких інших країнах. Аналіз сутності та особливостей політичних режимів у цих країнах становитиме цінну для України інформацію, яка допоможе нашій державі ефективніше формувати демократичні політичні та правові інститути.

Окремі аспекти питання ліберально-демократичного режиму в сучасному світі вивчаються вітчизняними та зарубіжними науковцями. Так, принцип верховенства права в державах Європейського Союзу розглянуто в статті І. Забкрицького [1], міжнародні механізми захисту прав людини досліджені в роботі І. Ліщини [2], юридична природа демократії висвітлена у статті О. Ющика [3]. Однак комплексні дослідження зазначеної проблематики представлені переважно класичними працями Р. Арона, С. Гантінгтона, М. Дюверже, А. Лейпхарта, Ф. Фукуями. Отже, проблематика ліберально-демократичного режиму в сучасному світі не є вичерпаною.

Мета статті полягає у встановленні сутнісних рис ліберально-демократичного режиму як елементу форми держави в країнах розвиненої демократії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ліберально-демократичні режими є результатом утвердження в сучасних країнах парламентської демократії. Отже, він є характерним насамперед для держав із парламентською формою правління, зокрема Великої Британії, Німеччини, Італії, Швеції, Данії, Австрії, Швейцарії. Однак такий режим протягом другої половини XIX – XX ст. затвердився також у США, Канаді, Австралії, Новій Зеландії та інших країнах, які йдуть курсом ринкової економіки, дотримання прав і свобод особи. Наприкінці XX – на початку XXI ст. у державах з ліберально-демократичним політичним режимом юридично закріплено верховенство права як одна з основних ознак правового, політичного та соціального життя. Сучасні теорія держави й права та конституційне право визначають такі держави як демократичні, соціальні та правові.

Формування ліберального режиму зумовлюється появою ринкової економіки. Саме ринок вимагає наявності рівноправних, вільних та незалежних партнерів, відносно автономних від держави та її органів у своїх економічних діях. Для створення такої соціальної страти держава проголошує формальну рівність всіх громадян перед законом, свободу слова,

друку, совісті, думок, вибору заняття, місця проживання, форм власності, простору приватної ініціативи. Всі названі характеристики держави закріплюються в конституціях держав. Наприклад, у Конституції Німеччини 1949 року закріплено, що недоторканні та невідчужувані права людини визнаються основою всякої людської спільноти, миру й справедливості у світі (ст. 1, п. 2) [4]. Конституція Франції 1958 року проголошує, що держава забезпечує рівність перед законом усіх громадян незалежно від походження, раси або релігії; вона поважає всі віросповідання (ст. 1) [5]. Конституція Данського Королівства 1953 року встановлює, що свобода особи є недоторканною (ч. VIII, ст. 71, п. 1) [6]. У Конституції Бельгії 1994 року зазначено, що кожна особа має право вести життя, відповідне людській гідності (ст. 23) [7].

Обмеження прав і свобод особи за сучасного ліберально-демократичного політичного режиму допускається лише чинним у державі законодавством тоді, коли поведінка суб'єкта порушує встановлений правовий порядок у суспільстві. Наприклад, перелік основних свобод громадян Канади, викладений у Конституційному Акті 1982 року, супроводжується вказівкою на те, що права й свободи можуть обмежуватися лише нормами права в межах, що вважаються розумними, і виправданість яких може бути пояснена у вільному та демократичному суспільстві (ст. 1) [8].

Права й свободи особи в державі з ліберально-демократичним політичним режимом не лише закріплюються у законодавстві, але й реалізуються на практиці. Державою створена система гарантій дотримання прав і свобод. Запорукою непорушності прав і свобод громадян є принцип верховенства права, що проголошений демократичними державами як базова засада, один з основних принципів функціонування держави й суспільства. Наприклад, Союзна Конституція Швейцарської Конфедерації 1999 року (набула чинності 1 січня 2000 року), проголошуючи верховенство права в державі, конкретизує принципи дії правової держави таким чином: 1) основою та межею державних дій є право; 2) державні дії повинні здійснюватися у публічних інтересах і бути співрозмірними; 3) державні органи й приватні особи діють добросовісно (ст. 5) [9]. Отже, демократична правова держава з ліберально-демократичним політичним режимом гарантує особі право на невтручання у її приватне життя в разі дотримання особою правомірної поведінки.

Іншим видом гарантій дотримання прав і свобод особи є економіко-правові гарантії. Їхня сутність полягає в тому, що держава закріплює свободу економічної діяльності, законодавчо встановлює визнання та рівний захист приватної, державної, муніципальної та інших форм власності, соціальне партнерство. Наприклад, Союзна Конституція Швейцарської Конфедерації 1999 року закріпила гарантованість державою недоторканності приватної власності (ст. 26) й свободу економічної діяльності (ст. 27) [9], Конституція Данського Королівства 1953 року – непорушність власності громадян (ст. 73, п. 1) [6]. Водночас сучасні демократичні держави визнають не тільки права власників, але й їхні обов'язки. Наприклад, у Конституції ФРН 1949 року разом із закріпленням недоторканності приватної власності (ст. 14, п. 1) зазначено, що власність зобов'язує; її використання має служити суспільному благу (ст. 14, п. 2) [4]. Економічні гарантії становлять важливий сектор реалізації економічної функції ліберально-демократичної держави.

Держава не втручається в економічне життя громадян, обмежуючись законодавчою охороною приватної власності, встановленням загальних правил вільної чесної конкуренції, сприяючи розвитку середнього та дрібного бізнесу, протидіючи свавільно монополій та виступаючи арбітром за виникнення конфліктів між суб'єктами господарювання.

Важливе місце в системі гарантій дотримання прав і свобод особи відведено соціально-правовим гарантіям. Задачами держави в цій царині є подолання безробіття, матеріальна підтримка тимчасово безробітних, непрацевдатних та інших категорій соціально вразливого населення. У зв'язку з цим варто згадати про досвід Швеції, соціально-економічна модель якої отримала назву шведського соціалізму. Зазначена модель була створена у другій половині минулого століття двома економістами Центрального об'єднання профспілок Швеції Рудольфом Мейднером і Йєстом Реном як альтернативний варіант боротьби з рецесією та безробіттям. Програма передбачала збільшення видатків у державному секторі, підвищення пенсій, стипендій, інших соціальних виплат з одночасним зниженням податків [10, с. 181–182]. Модель шведського соціалізму відома у всьому світі й має послідовників у політично та економічно розвинених державах.

Помітну роль у системі соціально-економічних та соціально-правових гарантій дотримання прав людини у державах з ліберально-демократичним політичним режимом відіграють загальнодоступність та безоплатність загальної та середньої професійної освіти. Так, право на безоплатну початкову та середню освіту закріплено у конституціях Бельгії (ст. 24, § 3), Швейцарії (ст. 19). Безкоштовна вища освіта існує для громадян країни в Данії, Ізраїлі, Люксембурзі.

Ще одним різновидом соціально-правових гарантій є наявна в демократичних країнах заборона на розпалювання соціальної, расової, національної і релігійної ворожнечі. Така заборона знайшла відображення у законодавстві Данії, Норвегії, Італії та інших держав. Показовим у цьому аспекті є недавній широко висвітлений у ЗМІ випадок із власником магазину в польському місті Барлінек. Будучи негативно налаштованим по відношенню до українців, які працюють та вчать у місті, власник Єжи Бітель розпорядився щодо виставлення на касі магазину таблички з попередженням, що українців мають обшукувати під час виходу з торгового залу. Інцидент набув широкого розголосу, внаслідок чого про нього довідалися місцеві органи влади, прокуратура, омбудсмен та посольство України у Польщі. Було винесено рішення про притягнення власника до юридичної відповідальності за ксенофобію та дискримінацію осіб за національною ознакою [11]. Хоча Польща не належить до кола країн із міцно вкоріненим стабільним ліберально-демократичним режимом, цей випадок свідчить про її намір розвиватися в напрямі розбудови справжньої правової демократичної держави.

Ліберально-демократичний політичний режим передбачає наявність політико-правових гарантій дотримання прав і свобод громадян. Такими є механізм народовладдя, поділ влади на гілки, система стримувань і противаг, багатопартійність й ідеологічний плюралізм. В умовах ліберально-демократичного режиму держава докладає зусиль для існування легальної опозиції, яка представляє думку меншості. Це дає змогу враховувати та реалізовувати законні інтереси опозиційних сил, контролювати владу, пропонувати альтернативні шляхи вирі-

шення загальнодержавних та локальних проблем. Закони про легальну опозицію існують у Великій Британії, США, Люксембурзі, Нідерландах та інших країнах. Таке законодавство дає змогу більш ефективно взаємодіяти правлячим та опозиційним політичним силам, знаходити компроміси між ними, отже, підтримувати суспільний мир і злагоду.

Наявність плюралізму й багатопартійності є необхідною ознакою ліберально-демократичного політичного режиму. Про важливість багатопартійності для його ефективного функціонування свідчить той факт, що М. Дюверже обґрунтував власну класифікацію типів ліберальної демократії, взявши за критерій наявний у державі вид виборчої системи. Залежно від характеру відносин між урядом і парламентом вчений пропонував розрізняти парламентарні, президентські та напівпрезидентські режими [12, с. 439]. Отже, багатопартійна система дає змогу всім громадянам держави виразити свої політичні пріоритети та взяти участь у формуванні органів влади. Сутність інститутів багатопартійності, ідеологічного та політичного плюралізму розкрита відомим французьким соціальним філософом Р. Ароном, котрий зазначив, що держава, яка не є виразником інтересів якоїсь однієї партії, а допускає розмаїття партій і вчень, не перетворюється на пусту оболонку. Відмова від однопартійності та цензури передбачає віру у вільні дискусії, можливість поступових перетворень [13, с. 132].

Крім політичних партій, за ліберально-демократичного політичного режиму функціонує низка асоціацій, корпорацій, громадських організацій, секцій, клубів, які об'єднують людей за інтересами. Різноманітні об'єднання громадян є засобом реалізації їхніх політичних, професійних, релігійних, соціальних, побутових, місцевих, національних інтересів і потреб. Ці об'єднання складають підґрунтя громадянського суспільства й не залишають людину один на один із державною владою, яка часто схильна до нав'язування людині своїх рішень і навіть до зловживань своїми владними повноваженнями [14, с. 252].

За ліберально-демократичного політичного режиму органи державної влади формуються шляхом виборів, здійснюваних на багатопартійній основі, з вільним від будь-якого тиску таємним голосуванням. Здійснення державної влади відбувається на основі системи стримувань і противаг, призначенням якої є недопущення концентрації державної влади в одних руках або в руках олігархічної групи осіб.

Управління державою за ліберально-демократичного політичного режиму є децентралізованим, що означає наявність значних повноважень місцевих органів влади та органів місцевого самоврядування. Центральна влада в ідеалі повинна не допускати зайвих дріб'язкових опіки та контролю за діяльністю місцевих органів. Вона вирішує лише ті питання, які перебувають за межами компетенції місцевих органів влади. Всі названі особливості ліберально-демократичного політичного режиму є політико-правовими гарантіями дотримання прав і свобод громадян.

Наступну групу гарантій складають правові, що виражаються у наявності розвиненої та досконалої системи законодавства, незалежного правосуддя, можливості для кожного громадянина отримувати кваліфіковану юридичну допомогу (зокрема, безоплатну), право особи на звернення до суду для захисту своїх порушених прав, право на захист своїх прав і свобод усіма не забороненими законом способами.

Серед правових гарантій сучасна теоретико-правова наука виділяє матеріальні, ідеальні, процесуальні та техніко-юридичні. Матеріальними гарантіями дотримання прав і свобод особи є чинні в державі правові норми, що визначають умови реалізації цих прав і свобод. До ідеальних гарантій можна віднести специфічні правові інститути та принципи, зокрема презумпцію невинуватості, юридичні фікції. Прикладами процесуальних гарантій можуть бути інститути нагляду та касації, процедура припинення повноважень суддів. Техніко-юридичними гарантіями є, наприклад, конструкції, що відображають правові зобов'язання, які накладаються правовими нормами на учасників правовідносин, конструкції цивільно-правових позовів, договорів.

Крім системи внутрішньодержавних, існують міжнародно-правові гарантії дотримання прав і свобод особи. Як і внутрішньодержавні, вони закріплюються в нормативно-правових актах, наприклад, у Загальній декларації прав людини (прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року), Декларації прав дитини (прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1959 року), Європейській конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року та додаткових протоколах до неї, міжнародних пактах. Крім того, існує система міжнародних інституцій, до компетенції яких належить контроль за забезпеченням державами прав і свобод людини (Рада Безпеки ООН, комітети Генеральної Асамблеї, Міжнародний Суд ООН, Комітет з прав людини, Комітет з прав дитини, Комітет проти катувань, Європейська комісія з прав людини, Європейський суд з прав людини тощо).

Зрозуміло, що ліберально-демократичний політичний режим сам по собі не може забезпечити бездоганного порядку в державі, загального абсолютного щастя й відсутності проблем у суспільстві. Як і всім іншим, йому властиві певні недоліки. Наприклад, органи державної влади у демократичних країнах формуються шляхом виборів, результат яких багато в чому залежить від волі населення, що має виборче право. Однак існує загроза, що така воля, продиктована пануючою суспільною думкою, може стати результатом вміло та грамотно організованої передвиборчої пропаганди та агітації, причому професіоналізм проведення піар-кампанії залежить від фінансових можливостей партії, що, як правило, зумовлені наявністю зв'язків партії з бізнес-структурами. Сучасні вчені зазначають, що демократичні процедури прийняття владних рішень потребують значно більших ресурсів, ніж авторитарні, причому масштаб країни й складність соціальної структури прямо впливають на розмір видатків [15]. Попри недоліки, слід визнати, що порівняно з іншими політичними режимами, як минулими, так і сучасними, ліберально-демократичний політичний режим є найбільш соціально привабливим, що підтверджується, наприклад, потоками біженців із Близького Сходу та Африки, що масово мігрують до розвинених демократичних країн Європи. Основною причиною такої привабливості є високий рівень розвитку економіки та рівня життя громадян, що виникають лише в умовах лібералізму та демократії. А. Лейпхарт вказував на прямий зв'язок між демократією та рівнем економічного добробуту країни [16, с. 267]. Для успішного функціонування ліберально-демократичного політичного режиму необхідним є високий рівень правової, політичної, моральної, інтелектуальної свідомості, загальної та правової культури населення.

Висновки. Ліберально-демократичний політичний режим існує в сучасних державах Західної Європи, США, Канаді, Австралії, Новій Зеландії. Пріоритетною цінністю в житті ліберально-демократичних держав є дотримання прав і свобод людини, зокрема особистісних, соціально-економічних, політичних, культурних, освітніх. Державна влада демократичних країн здійснюється на основі широкої участі громадян та їх об'єднань в управлінні державою, у формуванні органів державної влади. Сучасні демократичні країни є правовими соціальними державами, яким притаманні верховенство права та високий рівень правосвідомості й правової культури населення. В них створена система гарантій дотримання прав і свобод людини, котра включає конституційні, економіко-правові, соціально-правові, соціально-економічні, політико-правові, процесуальні, судові. Система внутрішньодержавних гарантій доповнюється міжнародно-правовими гарантіями дотримання прав і свобод людини. Незважаючи на певні проблеми, які повстають перед сучасними ліберально-демократичними політичними режимами, вони є найбільш соціально привабливими для більшості країн світу. Впровадження основних рис ліберально-демократичного режиму в практику функціонування сучасної України сприятиме просуванню нашої держави на шляху прогресу.

Література:

1. Забоклицький І. Принцип верховенства права в Європейському Союзі як ознака транснаціоналізації сучасного конституціоналізму. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2019. Т. 55. Вип. 1. С. 23–26.
2. Лишина И. Международные механизмы защиты прав человека. *Харьковская правозащитная группа*. Харьков : Фолио, 2011. 112 с.
3. Ющик О. Демократія і народовладдя в Україні як предмет юридичної доктрини. *Право України*. 2019. № 10. С. 25–39.
4. Конституция Федеративной Республики Германии 1949 года (с последующими изменениями и дополнениями). URL: <http://worldconstitutions.ru/?p=155> (станом на 12.12.2019).
5. Конституция Республики Франция 1958 года. URL: <http://worldconstitutions.ru/?p=138> (станом на 12.12.2019).
6. Конституция Датского Королевства 1953 года. URL: <http://worldconstitutions.ru/?p=152> (станом на 12.12.2019).
7. Конституция Бельгии 1994 года. URL: <http://worldconstitutions.ru/?p=157> (станом на 12.12.2019).
8. Конституционный Акт 1982 года. URL: <http://worldconstitutions.ru/?p=47> (станом на 12.12.2019).
9. Союзная Конституция Швейцарской Конфедерации 1999 года. URL: <http://worldconstitutions.ru/?p=135> (станом на 12.12.2019).
10. Лебедев А. Модель Рена-Мейднера в контексте трансформации шведского «государства всеобщего благосостояния». *Вестник Ленинградского государственного университета имени А.С. Пушкина. Серія «Економіка»*. 2012. Т. 6. № 4. С. 180–187.
11. Скандал в Польше: владелец супермаркета установил проверку для украинцев. *Офіційна сторінка УНІАН*. 2017. 29.09. URL: <https://www.unian.net/society/2162289-skandal-v-polshe-vladelets-supermarketa-ustanovil-proverku-dlya-ukraintsev.html> (станом на 17.12.2019).
12. Дюверже М. Политические партии / пер. с фр. Москва : Академический Проект, 2000. 538 с.
13. Арон Р. Демократия и тоталитаризм / пер. с фр. Г. Семенова. Москва : Текст, 1993. 144 с.

14. Пиголкин А., Головистиков А., Дмитриев Ю. Теория государства и права : учебник / под ред. А. Пиголкина. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Высшее образование, 2008. 743 с.
15. Остроменский А. Ресурсы и демократия. *Интерэкспо Гео-Сибирь*. 2013. № 2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/resursy-i-demokratiya> (станом на 17.12.2019).
16. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах: сравнительное исследование / пер. с англ. под ред. А. Салмина, Г. Каменской. 2-е изд. Москва : Аспект Пресс, 2016. 287 с.

Yepur M. Liberal democratic political regimes in modern states

Summary. The article identifies the essential features of the liberal democratic regime as an element of the form of state in the developed democracies, which are the political and economic leaders of the modern world. It is shown that the liberal democratic political regime exists in the modern states of Western Europe, USA, Canada, Australia, New Zealand – countries with market economy and developed social, political, economic institutions. The influence of the liberal market economy on the formation of the liberal-democratic political regime is shown. It is determined that the priority value in the functioning of liberal-democratic states is the respect for human rights and freedoms – personal, socio-economic, political, cultural, educational etc. Based on the analysis of the texts of the constitutions of particular democratic states, the consolidation of rights and freedoms in the legislation of these countries is shown. It is proved that the state power of the liberal-democratic countries is exercised on the basis of wide participation of citizens and their associations in the rule, in the formation of state authorities and local self-government. It is shown that the functioning of the state mechanism of liberal-democratic states is carried out on the basis of a system of checks and balances. The role of the opposition in a democratic state is shown. It has been established that the tolerance of the society, the prohibition of inciting social, religious, interracial, ethnic hatred are obligatory for the democratic political regime. It is argued that modern countries with a liberal-democratic political regime are rule-of-law societies, which are characterized by the rule of law and a high level of justice and legal culture of the population brought up under the conditions of functioning of liberalism and democracy. It has been determined that a system of guarantees of respect for human rights and freedoms has been created in liberal-democratic states, which includes constitutional, economic, social, political, procedural, judicial guarantees. Each of these types of warranties is analyzed and their interdependence and relationship are shown. It is determined that the system of domestic guarantees is complemented by international legal guarantees of respect for human rights and freedoms and the system of international institutions, which are responsible for the control of the protection of human rights and freedoms by states. It is concluded that, despite some of the problems faced by today's liberal-democratic political regimes, they are the most socially attractive to most modern countries in the world. The introduction of the main features of the liberal-democratic regime into the practice of functioning of modern Ukraine will promote the progress of our country.

Key words: political regime, liberal-democratic regime, human rights, guarantees of human rights, form of state.